

DÜRRÜ'N-NİZÂM ve NAZMÜ'L-CEVÂHİR

ÖMER ASIM AKSOY

NAZMÜ'L-CEVÂHİR, XVIII-XIX. yüzyıl âlim ve şairlerinden (Babîâli hocası ve mümeyyizü'ş-şuara) Antepî Hasan Aynî'nin Arapça-Farsça-Türkçe manzum bir lûgat kitabıdır. Eserin adı :

Bulup tarih u ismin bir sehergâh
Dedim Nazmü'l-cevâhir ey dil-âgâh

beytinden anlaşılacağı üzere, ebced hesabıyla, telif tarihini (1236/1821) göstermektedir. Kitap 1241/1826 da müellifin nezareti altında basılmıştır.

DÜRRÜ'N-NİZÂM, Nazmü'l-cevâhir'in ilk şeklidir. İstanbul Üniversitesi kütüphanesinin "Türkçe yazmalar" bölümünde eski 65-2816, yeni 5493 numara ile kayıtlı çok güzel bir nüshası vardır. Bu eser:

Olur Dürrü'n-nizâm lâfz-ı rânâ¹
Kitaba ism ü tarih-i dilârâ

beytinde belirtildiği gibi, Nazmü'l-cevâhir'den on yıl önce, yani 1226/1811 de yazılmıştır.

Üniversite kütüphanesinin fihristinde Dürrü'n-nizâm'ın müellifi, yanlış olarak Ayıntabî Münib Efendi diye yazılmıştır. Bu yanlışlık, eserin giriş kısmındaki :

Kitab-ı Mesnevî'den feyz alup ben
Münib oldum tarik-ı Celvetîden

beytinde bulunan "münib" kelimesinden ileri gelmiş olmalıdır.

ELİME GEÇEN DÜRRÜ'N-NİZÂM NÜSHASI

Geçen yıl "Aynî Hasan ve Nazmü'l-cevahir" adlı incelemem yayımlandıktan birkaç ay sonra (1959 eylülünde) elime bir Dürrü'n-nizâm nüshası geçti. İstanbul Üniversitesi kütüphanesindeki nüsha ile karşılaştırınca gördüm ki her iki nüsha hemen hemen aynıdır. Yalnız bendeki nüshanın gerek başında gerekse sayfa kenarlarında bulunan bir takım yazılar ve bilgiler Üniversite nüshasında yoktur. Bu yazıyla: 1) O bilgilerin önemli

¹ Bendeki yazma nüshada "lâfzı rânâ" yerine "ey zat-ı vâlâ".

parçalarını geçen yılki incelememe eklemek, 2) Dürrü'n-nizâm ile Nazmü'l-Cevâhir arasındaki farkları, daha geniş karşılaştırmalarla belirtmek, 3) Dürrü'n-nizâm'da ve Nazmü'l-cevâhirde geçen eski Türkçe kelimelerin bir listesini vermek istiyorum.

Bundan sonraki satırlarda "Dür." ve "Nazm." kısaltmalarını kullanacağım.

NÜSHAMIZIN VASIFLARI

Nüsha tamdır; iyi korunmuştur. Zeytunî ebrûlu kalınca bir kâğıtla kaplanmıştır. Yaprakları 15.5 × 22 santim genişliğindedir. Kâğıdı aharsız venediktir. Yazı pek güzel olmıyan bir Anadolu nesih kırmasıdır, okunaklıdır. Sayfalarda yazının tuttuğu yer, ortalama 11.5 × 16.5 santimdir. Basılı Nazm. de olduğu gibi her sayfaya 13 beyitlik bir kıta yazılmıştır. Beyitlerin her iki mısraı bir satırdadır. Yalnız 13. beyitlerin mısraları alt altadır. Kıtalar siyah mürekkeple yazılmıştır. Fakat kıta başlıkları ile 12, 13. beyitler ve birçok Arapça kelimeler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Bazı Arapça kelimeler de siyah mürekkeple yazılmış, yukarisına kırmızı bir çizgi çekilmiştir. Sayfa kenarlarına, metni yer yer açıklıyan bilgiler eklenmiştir.

NÜSHANIN BAŞINDAKİ YAZILAR

Nüşhanın başında, birinci, yedinci, sekizinci sayfalarda eser için yazılmış sekiz takriz vardır. Hepsi de Arapçadır. İlk takriz Mütercim Asım'ındır. Ondan sonrakiler, sırasıyla Şeyhülislâm Ömer Hulûsi, esbak Şeyhülislâm Mehmet Arif, Rumeli kazaskeri Mehmet Ataullah, sâbık Anadolu kazaskeri Mehmet Hafit, Anadolu kazaskeri Mehmet Tahir, sâbık devlet kethudası Osman, Reis Mustafa Efendilerindir.

İkinci, dördüncü, beşinci, altıncı sayfalara Aynî'nin bazı tarihleri ve birkaç gazeli yazılmıştır. Üçüncü sayfaya yazısını okuyamadığım büyük bir mühür basılmış ve rasgele birkaç beyit yazılmıştır. Dokuzuncu sayfada ise Mehmet Takiyyü'd-dinü'l-Hüseyniyyü'l-Kadirî ve'n-Nakş-bendî imzalı ve bu eseri okuduğunu bildiren Arapça bir yazı vardır. Bu yazının altında 1232 tarihi bulunmaktadır. Bundan anlaşılıyor ki nüshamız, telifinden sonraki beş altı yıl içinde yazılmıştır.

Sayfa kenarındaki yazılar çeşitli kalemlerden çıkmıştır. Bunları yazanlardan birinin müellif Hasan Aynî olması ihtimali vardır. Meselâ yazıları da birbirine benziyen şu sözler müellifin ağzıdır: Giriş kısmının

ilk sayfasında “bizim hemşehri ebülkemal Ahmet Asım Ef. Hz. lerinin Burhan tercemesinin ismidir”. 55. kıtada “Ayıntabî lisanında nöker derler”. 57. kıtada “bizim Ayıntapta yoğurt çiçeği ve bazı mahalde koyun gözü derler”. 69. kıtada “bizim diyarda sini tabir ettiğimiz ki üzerinde taam tenavül ederler.”

AYNÎ'NİN HAYATI HAKKINDA YENİ BİLGİLER

Nüşamızda, “beyan-ı hâl-i nâzım arz-ı name” başlıklı kıtanın yazılı bulunduğu sayfa kenarına Aynî'nin biyografisi şöylece yazılmıştır:

“Ayıntapta Emin Dede mahallesinde Dikeç zade Hasan Çelebinin necl-i necibi olup ol belde-i cennet-âsâda neşv ü nema badehû ilm ü kemal tahsil sevdasında âstane-i saadette tavattun etmiştir. Bin iki yüz beş mah-ı şevvalinde âstaneye vürûd ve Sultan Ahmet medresesinde yedi sene kadar tahsil ve bin iki yüz onunda teehül ve Dürrî zade Arif Ef. den mülâzım olup on üçünde tarik-ı kazâyâ duhul ve on beş sene zarfında tarik-ı kazâyı itmam ve bu seh zebanı huzur-ı padişaha takdim ettikte radde-i sitteden halen Nevrekep kazâsiyle bekâm olmuştur. Ve velâdet-i hümayunda emr-i padişahiyle mümeyyizü's-şuara nasbolunmuştur. Ve bin iki yüz on beş senesinde Bursa'ya rahî olup tarikat-i aliyyeden Celvetiyye tarikatine muhip olup Hudaî Mahmut Ef. hulefaları silsilesinden İsmail Hakkı Ef. nin halifesi Hikmetî Ef. nin mahdumu Eşşeyhu'l-kâmil Hikmetî zade demekle şehîr zattan münip olmuştur.”

Aynî'nin hayatı hakkında bize epey yeni şeyler öğreten bu satırlar, şimdiye kadar bilmediğimiz ataları için de ip ucu vermektedir. Emin Dede mahallesi bugün de Gaziantep'te aynı adla anılır. Tabakhane semtindedir. Ancak Dikeçoğullarından bugün Gaziantep'te kimlerin bulunduğu daha anlaşılamamıştır.

OĞLU YUSUF AZİZ

“Hasan Aynî ve Nazmü'l-cevahir” adlı incelememde Aynî'nin Galip, Muhittin ve Feyyaz adında üç oğlu bulunduğunu yazmıştım. Nazm. in giriş kısmındaki “nasihat kerden-i nâzım bepûriş” başlıklı kıtanın ilk mısraında ve :

Azizim Yusufum oğlum efendim

sözleri içinde geçen Yusuf'un teşbih yoluyla kullanılmış bir ad olduğunu tahmin ediyordum. Elde ettiğim nüshadaki açıklamadan öğrendim ki

Aynî'nin Yusuf Aziz adlı bir oğlu daha vardır. Yukarıdaki mısraın sırasında, sayfa kenarında şu sözler yazılıdır: "Hâlen püser-i nâzım on yaşında ism-i samileri Yusuf ve mahlas-ı münifleri Aziz bir ferzend-i zeki ve bir necl-i necîl-i sahib-i irfandır. Tavvel-Allahü Teâlâ ömrühüma."

Bu bilgi, 21. kıtanın son beytindeki :

Yusuf-ı mısır-ı hüner can-ı aziz ey nur-ı çeşm

mısraının sırasına ve kenarına yazılan şu sözlerle tekrarlanmıştır : "İsm-i mahdum-ı nâzım Yusuf, mahlası Aziz'dir. Tavvel-Allahü Teâlâ ömrühüma."

Eserde başka çocuklarının adı geçmediğine göre Yusuf'un ilk çocuk olduğu tahmin edilebilir. Yusuf hakkında başka bilgimiz yoktur.

Aynî, "nasihat-kerden-i nâzım bepûriş" kıtasında oğluna :

Oku bu nazmı bâd'ez hatm-i Kur'an

dediğine göre Dür. in telif tarihi olan 1226 (h.) de Yusuf'un Kur'an okumakta, yani sekiz on yaşlarında olduğu anlaşılmaktadır. Nüşhamızdaki "şimdi on yaşında" kaydı da bu nüshanın telif tarihinden pek az sonra yazılmış ve o sıralarda okunmuş olduğunu gösterir.

KENAR YAZILARI

Nazm. in sayfa kenarlarında da yer yer basılı açıklamalar vardır. Dür. Nüşhamızın kenarlarında ise Nazm. de bulunmayan daha pek çok açıklamalar ve bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını görelim:

1 — Telmihler, iktibaslar :

a) 64. k. daki :

يا الهی منك ارجو رحمة لالی قنط

mısraının yanına: "لا تقنطوا من رحمة الله" ayet-i kerimesine telmihtir" diye yazılmıştır. (Başlık: "Ya Rap, senden rahmet dilerim. Umutsuzluğa düşmem" demektir. Açıklama yazısındaki ayetin anlamı da şudur: "Allahın rahmetinden umut kesmeyin.")

b) 11. k. nın başlığı olan :

كلام خالقنا بالمريض خير دوا

mısraının yanına kenara şu sözler yazılmıştır : قال رسول الله خير الدوا القرآن (Başlık: "yaradanın sözü hastaya şifadır" demektir. Kenara eklenen

c) 20. k. daki يوللر راهها مسالك sözünde bulunan ve “yollar” anlamına gelen “mesalik” in maâni, bedi ve beyandan bahseden bir kitap adı da olduğu yine bu kelimenin altına eklenen bilgiden anlaşılmaktadır.

3 — Ünlü kişiler :

a) 25. k. nın başlığı olan :

لا يقست اين كهرم كر بنويسد ياقوت

mısraı “bu gevherimi Yakut yazsa değer” demektir. Nüşhamızda “Yakut” kelimesinin yanına “Yakut-ı Müsta‘şam ki meşhur hattattır” yazılmıştır.

b) 38. k. nın başlığı olan:

لا يقست اين قطعه بنويسد بآب زر عماد

mısraı “bu kıtayı İmad altın suyiyle yazsa değer” demektir. Nüşhamızda “İmad” kelimesinin yanına “Acemde hatt-ı talikte hattat-ı meşhur ismidir” yazılmıştır.

c) 40. k. nın son beyti olan :

بزه عینی حسد ایتسون شعراسی رومك
انت فی العجم وحید انا فی العرب لبید

beytinin ikinci mısraındaki “Vahîd” in sırasına “Acemde belig bir şair mahlasıdır ki Vahîd-i Tebrîzî’nin gayrıdır”; “Lebîd” in sırasına da “ism-i şair-i meşhurdur” diye yazılmıştır. (Bu mısra “sen Farslar arasında konuşmada teksin; ben Araplar arasında ötücü bir kuşum” anlamına da gelir).

4 — Çeşitli bilgiler :

a) Giriş kısmında :

ثناى پادشاه دين اسلام

başlıklı kıtada bulunan :

خطى آب حیات جاودانى

mısraının kenarına “padişahımız³ cemi kemal ve maarif kuvvet ve keramet-i âlemgir raaya-perverliğinden başka âlâ hattattır” sözleri yazılmıştır.

b) 56. k. nın ilk beyti şudur :

خبردار و خپير آگاه ايش واکردن آچمق فص
صراط و سنت وره يول سکرتمکدر دویدن حص

³ İkinci Mahmut.

Öteki kıtaların ilk beyitlerinde olduğu gibi burada da Tanrının ve peygamberlerin adlarını bildiren birer kelime bulunacaktır. “Habîr”in Tanrı adlarından biri olduğunu biliyoruz. Fakat ikinci mısırada bulunması gereken peygamber adı nedir? İşte bunun cevabını nüshamızın kenarındaki şu açıklamadan öğreniyoruz: “Sırat, esma-i resulüdür.”

c) 99. k. nın 12. beytinin başında “kalem on iki” denildikten sonra bu beyitte ve bundan sonraki beyitte yirmi dört kelime verilmektedir. Nüshamızda 12. beytin kenarına “zaman-ı evvelde müstamel olan kalem-i isna aşer bunlardır” yazılmış, 13. beytin kenarına da “bu zamanda müstamel olan kalem-i isna aşer bunlardır” sözleri eklenmiştir. Nazm. de de bulunan bu iki beytin kenarına bir şey yazılmamıştır. Nüshamızdaki kenar yazısı bu yirmi dört kelimenin durumunu aydınlatmaktadır.

d) 66. k. daki “tetre” kelimesi karşısına “selem dedikleri ağacın yaprağıdır ki anınla debagat ederler” yazılmıştır.

5 — Kelime bilgisi :

a) 55. k. daki Arapça “ضرة zırra” kelimesinin altına şöyle yazılmıştır: “Kuma” ve Ayıntabî lisanında nöker derler. Bir erkeğin iki karısı birbirine kuma ve ortaklırlar.”

b) 57. k. nın bir mısırında geçen “papadya” kelimesinin kenarına şöyle yazılmıştır: “Bizim Ayıntapta yoğurt çiçeği ve bazı mahalde koyun gözü derler.”

c) 69. k. daki “tepsi” kelimesi sırasına: “Bizim diyarda sini tabir ettiğimiz ki üzerinde taam tenavül ederler.” yazılmıştır.

d) 32. k. daki “بوح būḥ” kelimesi yanına “yayile dahi lûgattir” yazılmıştır. Böylece “güneş” anlamına olan bu kelimenin “yuh” şeklinin de bulunduğu bildirilmiştir.

e) 71. k. daki “نیاب niyab” (kın) kelimesi yanına “mim yerine ba ile” yazılmıştır. Böylece bu kelimenin daha çok tanınmış olan “نیام niyam” dan başka “niyab” şeklinin de bulunduğu belirtilmiştir.

f) 73. k. nın “کیاغ - خصل - ot” grupundaki “ot” un Farsçası “giyah” olarak tanınmış iken burada “giyağ” olarak görünmesi açıklamayı gerektirdiğinden kenara şöyle yazılmıştır: “ha yerine gaynla lûgattir”

g) 79. k. da “خوار ḥāv” kelimesi kenarına “vav yerine ba ile lûgattir; uyku mânasına” diye yazılmıştır. Bu, bildiğimiz خواب ḥāb” kelimesinin “ḥāv” şekliyle de doğru olduğunu göstermektedir.

h) 93. k. daki “شو şev” (gece) kelimesi yanına “ba yerine vav ile dahi lûgattir” yazılmıştır. Böylece daha çok yaygın olan “شب şeb” in “شو şev” şeklinde de doğru olduğu bildirilmiştir.

i) 98. k. daki “خش huş” (kuru) kelimesinin sırasına “muhaffef-i huşkdur” yazılmıştır.

j) Birçok kelimelerin anlamları, satır aralarına veya kenara yazılmış, yahut anlamlar için kaynak gösterilerek daha geniş açıklamalar yapılmıştır.

6 — Gramer bilgisi :

a) 14. k. daki “بجشكى bicişki” kelimesinin altına “ya vahdet içündür” yazılmıştır. Böylece kelimenin “hekimlik” değil, “bir hekim” anlamına geldiği belirtilmiştir.

b) 21. k. daki “حسبى hasībī” kelimesinin altına “ya hitabiyyedir” yazılmıştır. Böylece kelimenin “ey değerli kişi” anlamına geldiği belirtilmiştir.

c) 6. k. daki “خانى hānī” (padişahlık), 11. k. daki “خوبى hūbī” (güzellik), 17. k. daki “نرمى nermī” (yumuşaklık), 23. k. daki “زندگى zindegī” (sağlık), 35. k. daki “خويشى hīşī” (hısmılık) gibi birçok kelimelere “ya masdariyyedir” işareti konulmuştur.

d) 48. k. daki “يائى yayī” (hasta) kelimesinin altına “ya asliyyedir” yazılmak suretiyle sondaki “ى ī”nin ek olmadığı, kelimenin aslında bulunduğu anlatılmıştır.

e) 15. k. daki “بقره bakare” kelimesi kenarına “bakare, bakar’ın vâhididir. Müzekker ve müennese ıtlak olunur. Zira ha vâhide delâlet içündür, te’nis için değildir” bilgisi yazılmıştır.

f) 27. k. nın başlığı olan :

قطعه‌هایش از حروف با تا یا شد ثلاث

mısrasındaki “kıţ ‘ahāyeş” kelimesi altına “şin zamiri manzumeye raci- dir” yazılmış, mısraın üstüne de: “yani bu kitabın kıtaları ba harfin- den ya harfinedek üçer üçerdir. Yani her kafiyede üç kıta mevcuttur” açıklaması eklenmiştir.

g) 30. k. daki “چاکرکت çakereket” kelimesi altına “kâf tasgıyr ve ta hitab içündür” yazılmış, böylece kelimenin “senin kulcuğun” anlamına olduğu belirtilmiştir.

h) 41. k. daki “یهنده yehende” kelimesi yanına “ism-i fail min yehi- den, nesh ve nakz edüp bozmak” yazılmıştır.

i) 58. k. daki “النا e lenā” kelimesi altına “hemze istifham içündür” yazılmıştır.

j) 62. k. daki “بانك زدن bang zeden” kelimeleri altına “masdar-ı mürekkebdir” yazılmıştır.

k) 73. k. daki “جهانت cihānet” kelimesi altına “ta-i hitabiyye” yazılmıştır.

l) 83. k. daki “مغلط maglat” kelimesi sırasına “maglat galat maddesinden masdar-ı mimîdir” yazılmıştır.

m) 95. k. daki “آ ā” kelimesinin sırasına “âyiden lâfzından emr-i hazırdır” yazılmıştır.

7 — Türkçe yerine kullanılan kelimeler :

Bir arada gösterilmekte olan Arapça, Farsça, Türkçe kelimelerden Türkçe yerine bazan Arapça veya Farsça kelime verilmiştir. Bunun sebebi, Türkçesinin meşhur olmaması ve Türkçe yerine verilen Arapça yahut Farsça kelimenin herkesçe bilinmesidir. Dür. nüshamızda bu gibi Arapça veya Farsça karşılıkların yanına “makam-ı Türkîde müstamel-dir” veya sadece “makam-ı Türkîde” diye işaret edilmiştir. Türkçe yerine kullanılan bu kelimeler için bazı örnekler: (Rakamlar kıta numaralarıdır) 2. niyyet - 4. can- 9. sultan- 10. haber- 11, 59. sabır- 18. meram- 22. medh- 29. emr- 32. kâse - 48. tabiat- 49. lâyık- 50. insan- 51. nasib- 52. kafes- 56. kitab- 57. ayb- 58. mezar 59. hasta- 65. lâzım- 68. şahid- 71. maden- 78. sanduk- 79. elem- 80. hâkim- 82. matem- 83. evvel- 85. niyaz- 93. kumaş- 95. fena- 97. nişan.

* * *

Örnek olarak bir kısmını gösterdiğimiz bu kenar yazılarında daha birçok açıklamalar, bilgiler bulunmaktadır.

AYNÎ ve TARİKAT

“Aynî Hasan ve Nazmü'l-cevahir” adlı incelememde Aynî'nin Mevlevî olduğunu, fakat daha önce Nakşbend tarikatine intisabetmiş bulunduğunu yazmıştım. Nazm. in giriş kısmındaki:

Olup bir mürşid-i âgâha bende
Sülûk ettim tarik-ı Nakşbende

beyti yerine Dür. da:

Kitab-ı Mesnevî'den feyz alup ben
Münib oldum tarik-ı Celvetîden

beyti vardır. Bundan anlaşılıyor ki Nakşbendlikten önce de Celvetiyye tarikatine intisabetmiştir. Oğluna verdiği nasihatler arasında bulunan:

Kitab-ı Mesnevî-yi hirz-i can et
Hezâr-ı gülşen-i râz ol figan et

beyti ise hem Dür. da, hem Nazm. de görülmektedir.

Aynî, tarikatlere karşı büyük sevgi beslemekte, bu sevgiyi oğluna da aşılamağa çalışmaktadır :

Bulup bir mürşid-i kâmil cihanda
Çerag-ı aşkı yandır bezm-i canda
Çeküp el mâsivâdan ehl-i hal ol
Tarik-ı aşka gir sahib-kemal ol
Derunun mihr ü mehden enver olsun
Dilin esrar-ı aşka mazhar olsun

SÖZ SANATLARI

Dür. ve Nazm. le Aynî'nin edebî kişiliği ve üslûbu için hüküm verilemez. Çünkü kitap bir üslûp eseri değil, bir sözlüktür. Hele sözlüğün manzum olması ve iki dil üzerine yazılanlardan daha güç olarak üç dil üzerine tertibedilmiş bulunması, müellifin işini sözlük anlatımı bakımından bile çok güçleştirmektedir. Bununla birlikte Aynî, yer yer söz sanatları göstermenin yolunu bulmuştur.

Bunlardan bazı örnekler görelim :

a) Giriş kısmının ilk sayfasında bir "tevhid" kıtası vardır. Nâzımın burada Tanrıyı ululamak için kullandığı sözler, aynı zamanda birtakım lûgat kitaplarının adıdır :

Bu âlem zatına *burhan-ı kâti*^ç
Cihana rahmeti *tibyân-ı nâfi*^ç
Esas-ı hikmeti kenz-i muşalsam
Rumûz-ı kudreti *râmuz-ı mübhem*
Şihâh-ı cevherî nazmü'l-leâlî
Kitab-ı behce *mi'yar-ı cemâli*
Ne mümkün şükrün etmek ey dil-âgâh
Ki bir *kâmus-ı a'zam ni'metullah*

(İtalikle gösterilen ve Tanrıyı övmek için kullanılan on bir söz, on bir lûgat kitabının adıdır: Bu dünya Tanrının varlığına kesin tanık (Burhân-ı kâti^ç)dır. Faydalı sözler (Tibyân-ı nafi^ç) cihana rahmetidir. Hikmetinin

temeli (Esas), tılsımlı bir hazine (Kenz) dir. Sınırsız deniz (Rāmüz), kudretinin küçük bir işaretidir. Dizilmiş inciler (Nazmü'l-leālî), halis mücevherler (şîhâh-ı cevherî), güzellik (Behce) bildiren her şey, cemalinin miyarı (Mi'yar-ı Cemālî)dir. Şükretmekle borcumuzu nasıl yerine getirebiliriz ki Tanrının nimeti (Ni'metullah), uçsuz bucaksız bir deniz (Kāmūs) dir).

Aynî, bu sözleriyle “kelâmın mukteza-yı hâle mutabakati”ne, “be-
raat-i istihlâl” ve “tevriye” sanatlarına güzel örnekler vermiştir.

Bu beyitlerdeki “tibyân-ı nâfi” sözünün sırasına ve kenarına nüsha-
mızda şu sözler yazılmıştır: “Bizim hemşehri ebülkemal Ahmet Asım
Ef. Hz. İerinin Burhan tercemesinin ismidir.” Yine bu beyitlerde adı
geçen “Nazmü'l-leâl”, Mütercim Asım'ın dedelerinden Şeyh Ahmed'in
Arapça-Türkçe manzum lûgat kitabının adıdır. Aynî bu kitabın adını,
üç sayfa sonra, “okudum evvelâ Nazmü'l-leālî” mısraında da anmıştır.
(Türk Dili Araştırmaları Yılığ-1959 da Nazmü'l-leâl üzerine bir incele-
memiz çıkmıştır).

b) Buradaki “tevriye” örneklerinden başka yukarıda geçen “kenar
yazıları” bölümünün “işaret edilen kitaplar” ve “ünlü kişiler” kısım-
larında da tevriye örnekleri vardır.

c) Ayete, hadîse, büyükler sözüne telmih örneklerini de biraz
yukarıda “kenar yazıları” bölümünde görmüştük.

d) Aynî, üç dilde birbirini karşılıyan kelimeleri grup grup sıralarken
bazan gruplar arasında anlam ilgisi de gözetmiştir :

18. k. Öldü gitdi: (mâte), “mürd” ü (râha) “reft”⁴
“Vây ber vey”, (veylehü): yâzık aña

37. k. Evde (fi'l-beyt) ü “beked”, “bâyest” ü (lâzım)dır: gerek
(Murr) u “telh”: âcî, soğan (‘unşul), Acem ağzında “süh”

44. k. “Şaş” u (sittün) ile altmış kıoca “pîr” ü (kibâr)

54. k. (Hânderîs) ü “mül”: sücîdir; içme (lâ teşreb), “menüş”⁵

e) Her kıtanın on birinci beytindeki ebced hesapları da söz sanat-
ları arasında sayılabilir. (Bu ebced hesapları için aşağıda gelecek olan
“on birinci beyitlerin hesaplı kelimelerindeki farklar” bölümüne bakınız.)

⁴ Bu mısra Nazm. de şöyledir:

Öldü gitdi (mate rah)u “mürd” ü reft”

⁵ Nazm. de “mül” yerine “mey”

K U S U R L A R

Nazm. in ve Dür. in giriş kısmında bazı anlatım ve gramer kusurları vardır. Giriş kısmında:

بیان حال ناظم عرض نامه

başlıklı kıtada bulunan:

- a) Zehī manzūme-ī ferḥunde-encām
Zamān-ī devletinde buldu itmām

beytindeki “itmam buldu” sözü yanlıştır. Doğrusu “hitam buldu” dur.

- b) بیان نظم ترتیب کتابست

başlıklı kıtanın :

Lûgāt ‘ilminde bir manzūme yaptım

mısraındaki “manzume yaptım” sözü kullanımımıza uymaz; “manzume yazdım” deriz.

- c) Kılup yüz iltizāmāt üzre inşa

mısraındaki “yüz iltizamāt” tamlamasında “yüz” den sonra gelen kelime çoğuldur; tekil olmalı idi.

- d) Kitābım üç lisandan oldu terkīb

mısraındaki “terkib oldu”; “terkib olundu, tereküb etti” yerine kullanılmıştır.

- e) Hünerverlik adın mermerde kazdım

mısraındaki “mermerde” nin, “mermere” olması gerekti.

- f) Lûgāt on biñ ve lākin mültezemler

Kim anlar sürḥ ilē oldū muharrer⁶

beytindeki “kim anlar” haşıvdir.

- g) Metāli’lerde mihr ū māh-ı enver⁷

mısraındaki “metaliler” yanlıştır: “Metali” zaten “matla”ın çoğuludur; bir de “ler” alamaz.

h) Nazm. in bu kıta kenarındaki basılı açıklamasında bulunan “lûgāt-ı mültezemat-ı mezkûreler” sözünde de “ler” bulunmamalı idi.

⁶ Nazm. de bu beyit şöyledir:

Bu üç dilden lûgāt-ı mültezemler
Çiçeklerle müzeyyendir seraser

⁷ Nazm. de bu mısra şöyledir :

Metalilerde mihr ü maha benzer

i) Nazm. de 23. k. daki şu beytin ikinci mısraında vezin hatası vardır:

“Sū”, (‘arūz) oldū: yañā; urmağ demek (zarb)ū “zedēn”
(İbtidā) “āgāz”: evvel; “ber”: göğüs, (şadr) ey nig zat⁸

ESERİN PLÂNI ve ÖZELLİKLERİ

Dür. in ve Nazm. in giriş kısmındaki :

بیان نظم ترتیب کتابست

başlıklı kıtada bulunan :

Kılub yüz iltizāmāt üzre inşā
Yiğirmisi eder tertibin imā⁹

beytinden anlaşılacağı üzere kitap, yüz şey göz önünde tutularak düzenlenmiştir. Bunun yirmisi eserin nasıl tertibedildiğini göstermekte ve bu kıta içinde sayılmaktadır. Nüshamızda kırmızı mürekkeple rakamlar yazılmış olan bu yirmi şey şunlardır :

1. Kafiyeler elifba sırasıyla tertibedilmiştir.
2. Üç dilin kelimeleri karşılıklı olarak verilmiştir.
3. Kitapta yüz kıta vardır.
4. Her kıtada on üç beyit bulunmaktadır.
5. Kıtaların son iki beyti, beyt-i hümayundur.

(Sayfa kenarına şunlar yazılmıştır: “Beyt-i hümayunlarda bazı şairâne ve âşıkane beyit veyahut kıta vaki olmuştur ve bazı mısraları Arabî ve Farisî ve Türkî birbirlerini tercüme etmiştir ve bazılarda sair fevait zikir ve beyan olunmuştur.”)

6. Bütün eserde 1300 beyit vardır.
7. Her beyitte ortalama sekiz lûgat bulunmaktadır.
8. Bir kıtada yüz kelime vardır.
9. Bütün eserde 10.000 kelime bulunmaktadır.

(Bunu bildiren mısraın kenarına şu sözler yazılmıştır: “Bu manzumede müfesser vaki olan Türkî lûgattan maada on bin adet Arabî ve Farisî lûgât mevcuttur.” Yine kenarın başka bir yerinde: “bu manzume yüz kıta, her kıta on üç beyit ve iki âhırda sürh ile muharrer olan beyitler

⁸ Bu beyit, Dür. da vezni doğru olarak şöyledir:

Vezn ü sahten tartmadır suy ü aruz oldu yana
Tart demektir senc ü zin diller zebanha vü lûgat

⁹ Nazm. de “ima” yerine “imlâ”.

beyt-i hümayun olup bir kıtada yüz lûgat ve her bir beyitte sekiz lûgat ve her mısradada dört lûgat olup bu surette ebyat-ı manzume bin üç yüz ve lûgâtı, Türkî lûgâttan maada on bin lûgâttır” sözleri görülmektedir).

10. Önemli lûgatler sürh yani kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

11. Kıta başlıkları Arapça veya Farsça birer mısradır.

12. Her kıtanın ilk beytinde Tanrının adlarından biri bulunur.

13. Her kıtanın ilk beytinde bir peygamberin adı vardır.

14. Her kıtada on birinci beytin birinci mısramın ilk sözü ebced hesabıyla o kıtanın kaçınıcı kıta olduğunu bildirir.

15. Her kıtada on birinci beytin ikinci mısramın ilk sözü ebced hesabıyla o kıta sonuna kadar eserde kaç beyit bulunduğunu gösterir.

16. Arapça lûgatler la'î ile işaretlenmiştir. (Önemli olmıyan Arapça lûgatlerin yukarısına kırmızı çizgi çekilmiştir.)

17. Elif kafiyesiyle on dokuz kıta yazılmıştır.

18. Öteki harflerin her biriyle üçer kıta yazılmıştır.

19. Her sayfada bir kıta vardır.

20. Kitap beş cüz olarak tertiplenmiştir. (Yani giriş kısmından sonraki metin, her biri yirmi sayfalık beş cüzdür. Nasıl ki Kur'an'ın da her yirmi sayfası bir cüzdür.)

* * *

Giriş kısmında bundan sonraki kıta:

بازدر قطعه ها چل التزامات

başlığını taşımaktadır. Burada kitap metnindeki kıtalarda iltizam edilmiş olan kırk konu sayılmaktadır.

* * *

Bunun arkasından gelen kıtanın başlığı da :

چهل چیزست در بیت همایون

dur. Beyt-i hümayunlardaki kırk önemli konu da burada gösterilmiştir.

* * *

Son iki kıtada belirtilen seksen konunun neler olduğunu ve her birinin kaçınıcı kıtada bulunduğunu daha önce yayımlanan inceleme-mizde bildirmiştik.

* * *

Bu seksen konu ile yukarıdaki yirmi konu, müellifin “yüz iltizam” dediği şeylerdir.

DÜRRÜ'N-NİZÂM İLE NAZİMÜ'L-CEVĀHİR ARASINDAKİ FARKLAR

Dür. ile Nazm. arasında epey farklar vardır. Bunlardan bazı örnekler veriyorum:

1. Nazm. in giriş kısmındaki :

بدان تقسيم هشتاد التزامات

başlıklı kıta Dür. nüshasında yoktur.

2. Giriş kısmındaki bir kıtanın başlığı Dür. nüshalarında :

بيان نظم و ترتيب كتابت

tir. Nazm. de :

بيان نظم ترتيب كتابت

şeklindedir. Bu kıtada Dür. daki :

Biñ üç yüz beyt her beytî sekiz dür
Yüzer cevherle dürc-î kıt'alar pür

beyti Nazm. de :

Beher beytî sekiz cevherle pürdür
Ki her bir kıt'a taqrîben yüzer dür

şeklindedir. Yine bu kıtada Dür. da :

Lûgât on biñ ve lâkin mültezemler
Kim anlar sürh ilē oldū muharrer

beytinden başka bir de :

Midād-î la'îl ilē etdim işâret
Lûgât-î Tâziyē ey nig-ḥaşlet

beyti de vardır. Nazm. de birinci beyte şu şekil verilmiştir :

Bu üç dilden lûgât-î mültezemler
Çiçeklerlê müzeyyendir serâser

İkinci beyit Nazm. de yoktur. Onun yerini şu beyit almıştır :

Lûgât-î Tâzi kim yok iltizâmî
Çeküb ḥaṭ üstünē verdim nızâmî

Nazm. in bu düzeltmesi yerinde olmuştur. Çünkü Dür. da önce mültezem lûgatlerin (ki bundan Arapça ve Farsça lûgatler anlaşılıyor) sürh, yani kırmızı ile yazıldığı, sonra da Arapça lûgatlerin (ki bundan mültezem olan ve olmıyan Arapça lûgatler anlaşılıyor) la'îl, yani yine

kırmızı ile yazıldığı bildirilmektedir. Şu halde kırmızı mürekkeple gösterilen lûgatler hangileridir? Mültezem olan Arapça ve Farsça lûgatler mi, yoksa mültezem olsun olmasın yalnız Arapça lûgatler mi? İşte Nazm., Dür. in yukarıdaki beyitlerini değiştirmekle bu karışıklığı ortadan kaldırmıştır: Mültezem olan lûgatler çiçeklerle (yıldızlarla) işaretlenmiş, mültezem olmıyan Arapça lûgatlerin üstüne bir çizgi çekilmiştir. (Nazm. de üstüne çizgi çekilen kelimelerin Dür. da da üstüne kırmızı çizgi çekilmiş olduğundan, Dür. daki: “Midad-ı la'î ile etdim işaret- Lûgat-ı Taziye ey nig-haslet” beytinden maksadın, mültezem olmıyan Arapça kelimeler üstüne çizgi çekilmesi olduğu anlaşılmaktadır.)

3. Yedinci kıtanın başlığı Dür. da :

يسر الله تعالى لك في العلم هدا

dır. Nazm. de ise :

رو بمكتب پسر من ادب آموز و بيا

dır. Nazm. in bu kıtasında : “Rabbi yessir ve lâ tü‘assir Rabbi temmim bi'l-ḥayr” duası, üç beyit içinde Farsça ve Türkçeye çevrilmiştir. Dür. da bunlar yerine başka beyitler vardır.

Bu kıtanın on birinci beytinde, kıta ve beyit sayılarını ebced hesabıyla bildiren kelimeler de Dür. da başka, Nazm. de başkadır.

4. Harflerin anlamlarını bildiren sekizinci kıtadaki beyitlerden bazıları Dür. ve Nazm. de birbirine benzememektedir. Meselâ Dür. daki :

ارکشی مرد و الف اولدی مرق چوربا با
معنی تا والی دك یومیشق نرم و ثا

beyti, Nazm. de şu şekildedir :

ارکشی مرد الف وبا قری زن امرأه تا
اولدی بالست ایله بوبک قز آدی عانس و ثا

Yine bu kıtada Dür. da bulunan :

لا تقم قالقمه محیز اقعده اوتورشین ونشین
صااد توج رویه وروی اولدی قاب آوند وعا

beyti, Nazm. de şöyledir :

شین و تفاح ایمش الما دخی سیب و سیوا
تشنه و صااد صوسز لجه دکزدر دریا

5. On üçüncü kıtadaki beyitlerde de epey farklar görülmekte, meselâ Dür. daki :

کبره و جائیه ازغون و تتون دود و دخان
ز خرف آلتون زر ایش صورتیه کناج و شوری

beytinde geçen kelimeler Nazm. de şu iki beyit içine dağıtılmıştır :

جائیه زن که نشیننده بزانو یعنی
دیزی اوزره اوتوران عورته دیرلر جانا
هم تتون دود و دخان ز خرف و زر آلتون ایش
خانه ربع او دانشق اولدی کناج و شوری

6. On sekizinci kıtanın birinci beyt-i hümayununda ilk mısra Farsça, ikinci mısra bunun Arapçasıdır. İkinci beyt-i hümayunun ilk mısraı da bunların Türkçesi olan :

Ey yiğit yakdı bizi sevgi odu

dur. Nazm. de bu Türkçe mısra yoktur. Onun yerine kendisinden sonraki Arapça mısraın Farsçası vardır. Yani Dür. da ilk üç mısra, üç dilden birbirinin karşılığıdır, dördüncü mısra tek başına kalmıştır. Türkçesi veya Farsçası yoktur. Nazm. de ise her iki beyit yalnız Arapça ve Farsça olarak birbirini karşılamaktadır, Türkçe karşılıkları yoktur.

7. Yirmi ikinci kıtanın başlığı, Dür. da :

حرى ان کتبت قطعى بماء ذهب

Nazm. de :

لغاتنا درر فاکتبا بماء ذهب

dir. Bu kıtanın üçüncü beyti iki eserde birbirine benzemiyen beyitlerdir. Öteki beyitlerin bazılarında da farklar vardır. Meselâ Dür. daki:

مشاکله و جناس و مناسبت ماندن
که بکرمک انا مام ام صوی نرآد و نسب
دی صاقلهغه مراعات هم نکه داشتن
نظیر و مثل کبی چون کلیج آت منعب

beyitleri, Nazm. de :

مشاکله و جناس اولدی بکرمک ماندن
که بخش کردن و تقسیم بولمک ای پر ادب
دوشنمک اولدی مراعات و فکر شولیدن
نظیر و چون کبی چسبانتر الیق و انب

şeklindedir.

8. Yirmi üçüncü kıtanın bazı mısralarında değişiklikler vardır. Meselâ dördüncü beytin ilk mısraı Dür. da :

هم طويل وهم مدید اوزون دراز ال دست وید
dir. Nazm. de ise şöyledir :

شرعب وسبحان طويل آسا مدید اوزون دراز
dır. Beşinci beytin ilk mısraı Dür. da :

دکله کیم کوك کورملک غریدن چرخ وهزج
dir. Nazm. de :

کوك کرزمان وفلسکدر رعد وتندور وهزج¹⁰

9. Yirmi dördüncü kıtada ikinci beytin ikinci mısraı Dür. da şudur:

مثنوی اولدی دو بیت ارجوزه صو آب وفرات

Nazm. de şudur :

اولدی پصدرمه قصیده کاک صو آب وفرات

Yedinci beyit Dür. da :

کوش بېریدن قولق کسملک دیمکدر صلّم هم
خستکی صیرولق علت مردن اولمکدر وفات

Nazm de :

کف هبک ال آیهسی کتمک دیمک رفتن زحاف
خسته لکدر رنجه علت مردن اولمکدر وفات

şeklindedir.

10. Yirmi altıncı kıtanın dördüncü beyti Dür. da :

دینلور چیقمغه بیرون شدن ونفج وخروج
وصل وپیوستن اولاشدرمه کتو کشت وخبیت

Nazm. de :

هم تلاویدن وبیرون شدن چیقمه خروج
وصل وپیوستن اولاشدرمغه دی چوق پرائیت

tir. On birinci beytin ikinci mısraı Dür. da :

خشل وبد در کتو تازیدن ایمش قوشمه غویث

Nazm. de :

خشل وبد اولدی کتو قان آدیدر خون ونفیث

tir.

11. Yirmi yedinci kıtanın ilk beyti Dür. da :

¹⁰ "و" arasında "تندور" ile رعد

هر زمان دائم هماره دو نمه کشتن انتکاکث
صدق وهولی طوغریلق برخیدن اکلنمک لباکث

Nazm. de :

عدل ایدیجی داد کر مقسط اولو نرڈ و ملاکث
غالب وچیره یکین چاپوق شتابان ودلاکث

tır.

12. Yirmi sekizinci kıtanın ilk beyti Dür. da :

بخش ایدن مقسط و بخشنده کیه اوت مغوث
غالب وچیره یکین اتمک ایمش نان مغلوکث

Nazm. de:

هر زمان دائم وهر دم قی سخت وکنبوکث
صدق وهول اولدی صحیح ارسلان ایمش شیر وضبوکث

tur.

13. Yirmi dokuzuncu ve otuzuncu kıtaların birinci; otuz birinci kıtanın dördüncü beyitleri, otuz birinci ve otuz beşinci kıtaların birinci beyitlerinin ilk mısraları Dür. da ve Nazm. de değişik şekillerdedir.

14. Kırk birinci kıtanın birinci beytinin birinci mısrası Dür. da :

مرحمتلو مهربان دیان وکوشاسب اویقولد

Nazm. de :

حکم ایدن دیان وداور یالکز تنها وفذ

dir. Aynı kıtanın altıncı beytinin ikinci mısrası Dür. da :

یازمه در رسم ونکاشتن ایسجاق کرم وحتند

Nazm. de :

یازمه در رسم و نکاشتن عیب ایمش ننگ و شقذ

dir.

15. Kırk ikinci kıtanın başlığı Dür. da :

سخنم همچوشکر خورکه کنی استلذاذ

Nazm. de :

هرکه این قطعه بخواند بکنند استلذاذ

dır.

16. Kırk beşinci kıtanın birinci beyti Dür. da ve Nazm. de ayrı ayrıdır.

17. Seksen altıncı kıtanın ikinci beyt-i hümayununda birinci mısra, Dür. da :

قورقيك انجق جناب حق اولو اوج اسيدر

Nazm. de :

قورقيك انجق جناب حق اولو اوج آليجي

dır. Bunların Arapçası her iki eserde de şöyledir :

لا تخافوا انما المولى عزيز ذو انتقام

ON BİRİNCİ BEYİTLERİN HESAPLI KELİMELERİNDEKİ FARKLAR

Bilindiği gibi Dür. ın ve Nazm. in her kıtasında on birinci beytin birinci mısraındaki ilk kelime (bazan da ilk harf) ebced hesabıyla o kıtanın kaçınıcı kıta olduğunu, ikinci mısraındaki ilk kelime de ebced hesabıyla o kıtanın sonuna kadar eserde kaç beyit bulunduğunu göstermektedir. Bu kelimeler her iki eserde çok defa birbirine uymakta ise de bazı yerlerde birbirinden farklıdır. Aşağıdaki listede her iki eserin on birinci beyitlerinin birbirinden farklı olan bu kelimelerini karşılıklı olarak gösteriyoruz :

Kıta	Dür.	Nazm.	Ebced	Kıta	sayısını	bildirir
2	باش	باره	2	Kıta		
3	جننت	جا	3	"	"	"
5	هر	همدم	5	"	"	"
7	زيغ	زيب	7	"	"	"
7	في	سال	91	Beyit	"	"
13	قسط	سقط	169	"	"	"
15	حز	ياد	15	Kıta	"	"
18	بوی	وحد	18	"	"	"
20	کدا	بدید	20	"	"	"
20	سر	درون	260	Beyit	"	"
23	صدره	صطر	299	"	"	"
24	دك	چاك	24	Kıta	"	"
27	كاو	کز	27	"	"	"
27	شان	ناقر	351	Beyit	"	"
30	لعاغ	حبك	30	Kıta	"	"
30	شمیم	فقیر	390	Beyit	"	"
31	لا	کوه	31	Kıta	"	"
32	بل	لب	32	"	"	"

Kıta	Dür	Nazm.	Ebced	Beyit	sayısını	bildirir
32	توی	تیو	416	Beyit	sayısını	bildirir
37	کیز	زل	37	„	„	„
37	اسکت	کاست	481	Beyit	„	„
39	شهرب	شرز	507	„	„	„
42	یلب	ماء	42	Kıta	„	„
45	امد	بجیل	45	„	„	„
48	مح	ماجد	48	„	„	„
49	جامه	مهد	49	„	„	„
51	نا	وهم	51	„	„	„
55	هن	نه	55	„	„	„
58	حمی	نهج	58	„	„	„
59	حنا	زناء	59	„	„	„
60	سبك	ودن	60	„	„	„
96	همان	وفی	96	„	„	„

Ö R N E K L E R

Bu bölümde görülecek olan örnekler, “Hasan Aynî ve Nazmü'l-cevahir” adlı incelememize aldığımız kıtaların, Dür. daki karşılıklarıdır. Böylece iki metin arasında bir karşılaştırma yapmak kolaylaştırılmıştır. (Metindeki Arapça kelimeleri ( ), Farsça kelimeleri “ ” içinde gösteriyoruz. Türkçelerini işaretlemiyoruz. Noktalama işaretleri de kullanıyoruz :)

7. kıta :

(Yesser' Allāhu te'ālā leke fi'l-'ilmi hüda)

Gel: (te'āl), “ā”, işiden oldu: (semi') ü “şinevā”

“Dan”: bil, (i'lem); bilici ya'ni ('alim) ü “dānā”

Hāce: “üstād” ü (mu'allim); okumak: “hānden”, (ders)

(Mizber) ü “hāme”: kalem; yazma: “nüvišten”, (imlā)

(Haşşıl), “endūz”: kazan; ('ilm) ile “dāniş”: bilmek

(şubh)u “bām” oldu: şabāh; aḥşam adī “şām”ü (mesā)

Oldu: (ızbāra) meālī: şuparā“sīpārē”

(Zeyn)ü (zīnet): cici, “permuh”, beze: (zeyyin), “ārā”

“Zeber” ü (fethā) dır: üstün; esirē: (kesre) vü “zīr”

“Bīş”ü (zamma): ötürü; (y'abn): ey oğul, “ferzendā”

(Mihberē), “āme” : divit; (kürsüf) ü “girçih”¹¹: lîka
 (Niķs) ü “zākāb”: mürekkeb; қара: “sebz” ü (sevdā)
 Yazıcı: (nāmıķ) u (ḥattāt), “nüvīsende”, “debīr”
 “Nāme”, (mektüb): bitī; öğme: “sütüden”, (işna)
 Her zaman: “her dem” ü (dā'im); “binüvīs”, (üktüb): yaz
 (Rettil) ü “ḥān”: oku; (ifhem), “bişinās”: añla şehā
 (Vedķ): yağmūr, “ḥamīnē”; bulut: “ebr” ü (ṭāḥir)
 (Seyḥ) ile “āb” : şudur; yüzmek'e de (‘avm) ü “şinā”
 Yiyici: (ākil) ü “ḥürende”; “binüş”: iç, (işreb)
 (Zayf) u “mihmān”: konak; çorba adı: (ḥutfül), “ibā”
 (Ziğ), “cesbīden”: eğilmek; geridir: (ḥalf) ve “pes”
 (Fi) ü “gerdīden”: dönmek; ilerü: “pīş”ü “verā”
 Çocuğñ mektebe ver kim bilicilerden ola:
 “gōdekēt dih bedebistān ki şevēd ez ‘ulema”
 “Rest ḥāhende-i dāniş zi fejemhā vü hirās”
 (Tālibu'l-‘ilmi mine'l-ḥavfi ve'l-aḥzān necā)

39. kıta :

(Süretü'l-İhlāş bi'l-iḥlāş iķra' yā veled)

Tańrı bir dē: “Gū Ḥudā yek”, (ķul huv-Allāhu aḥad)
 “Āzer”ü (Allah): çalab oldu; büyükdür: “güt”, (şamed)
 Hem “nezād” ü (lem yelid): döğürmadī bir kimseyi
 “Duḥterīne”: kızcağaz, (ķışşe); “püser”: oğlan, “veled”
 Doğmuş olmadī demek: (lem yüled) ü “zādē neşüd”
 Ānasız: “bī-māder” ü (lā ümm); hergiz: “ḥiç”, (ebed)
 Çün “nebūd” ü (lem yekün) olmadı; “ōrā”: āña, (leh)
 (Küfv) ü “hemtā” ya ‘ni eş ma ‘nāsınā; bir: “yek”, (aḥad)
 “Kürbe” vü (ḥānūt): dükkān; çārsū: “vāçār”, (sūķ)
 Ma ‘ni-i (aḥz ü ‘atā): ālış veriş, “dād ü sited”
 Kuş üzümü (‘uncüd) ü “gişniş”; (zebīb): üzüm, “sete”¹²
 (Temr) ü “fācām” oldu “ḥurmā; līfi: “pīşen” hem (mesed)
 (Sicn) ü zindandır: “çereş”; (‘ānī): esir ü “destgīr”
 “Künde”: tomrukđur (felak); hem bağlamak: “besten”, (Şafad)
 (Ni ‘me), “dest”: el; sille: (laṭma), “kāc”; (şafķ): urmaķ, “zeden”
 (Ricl): ayak “pā”; (refs) ü (rekle): tepmedir “kāz” ü “leged”

¹¹ Ferheng-i Ziya'da = girçe.

¹² Burhan-ı kıatı'a göre kelime “sette”dir.

Bit: “şüpüş”, (kamkām) u (kaml)¹³; öldür: (uqtül) hem “biküş”
 (Yakfızü'l-bergüş) hem şıçrar pire: “şebger çehed”
 On biñ ādım: (fersah) ü “ferseng”; reften”: gitme, (seyh)
 Yol: (vetīre), “reh”; kılāvuz: (hevta) ü “rehber”, “beled”
 (tall) u “şebnem”dir: çi; (bustan): bōstan “gülzār” imiş
 (Şehreb) ü “pīr” oldu: kōca; kaşnı (hiltīt), “engijed”
 Ey yiğit üftādeler bezminde yok bir ben gibi:
 (Yā fetā fi'l-meclisi-l-'uşşāk mā mislī aḥad)
 Ğam ne yersiñ Haḳ Te'ālā sāña rızķı lūtf eder
 “Ğam çi miḥūrī türā Bārī Ğudā ruzī dehed”

44. kıta :

(Hāzihī kıt'atü'l-a'dādi 'aleyne't-tezkār)
 “Küsterānende” vü (bāsıt): döşeyen; (şuġl): iş “kār”
 “Çiz” ü (şey): nesne; seçilmiş de “güzidē”, (muhtār)
 Bir “(aḥad), “yek”, iki: (işneyn) ü “dü” şay: (aḥşı), “şumār
 “Seh” (şelās): üç, daḫi dört: (erba'a) vü “çār” ü “çihār”
 Üçde bir: (şülş) ü “se yek”, (nişf) ile “nīm” oldu: yarım
 Dörtte bir: “çār ü yek” ü (rub); getir: (hāt) ü “biyār”
 (Ğamse) vü (sitte) ye, “penç”ü “şeş”e: beş altı denür
 “Heft”ü (seb'a): yedidir; (kerre) vü (merrē): gez, “bār”
 Sekizē “heşt”ü (şeman) de; doḳuzā (tis'a) vü “nüh”
 Onda bir “deh yek” ü (‘uşr); on şayıdır “deh” (mi'şar)
 “Yazdeh” ü “yanzede”: on bir aded, (iḥdā'aşere)
 Ğtme (işnā'aşer): on iki, “düvazdeh”de karar
 “Panzedē”, (ḥamsetü'aşr): on beş; odur: (zālike), “ān”
 “Şanzedē”, (sittetü'aşr) oldu on altı ey yār
 “Bīst”ü (“işrūn): yiğirmī; “sī” (şelāsūn): otuz
 (Erbe'ün) kırık “çehel”dir; şavuş”: (i'ber), “bigüzār”
 Ellidir: “pence” vü “pencāh” ile (ḥamsūn), (ḥamsīn)
 “Şaşṭ” u (sittūn) ile altmış; kocā: “pīr” ü (kibār)
 Oldu (tis'ün) u “neved”: doḳsan adī; yüz: (mi'e), “şad”
 “Panşad” ü (ḥamsmi'e): beş yüz ü biñ: (elf) ü “hezār”
 (Līv) ü (ziḥḥ) oldu: güneş; “miğ”: buluttur (midrār)¹⁴
 (Münşerih), “vāşüde”: açılmış; (enīn): inleme, “zār”¹⁴

¹³ Dür. daki şekli قمل

¹⁴ Bu beyit “enin-inleme-zar” grubu değiştirilmiş olarak Nazm. in 46ıncı kütasında bulunmaktadır. “Liv” de ebced hesabıyla 46 tutar. Dür. da da bu kıta 46. olarak yazılıdır. Ancak kıtanın öteki beyitleri Nazm. in 44. kütasındadır ve bu kıtada yukarıdaki beyit yerine başka bir beyit vardır.

“Çün muharrem güzered âyed ez an şehr-i şafer”

“Pes rebi‘ayn ü cümādeyn ü recebrā pindār”

“Bāz şa‘ban ramazān bā meh-i şevvāl-i şerīf”

“Niz zülka‘de vü zülhicce şüd ey mäh-‘izār”

TÜRKÇE KELİMELEER

Dürrü,n-nizam ve Nazmü'l-cehvahir, Arapça ve Farsça kelimelerin karşılığı olan Türkçe kelimeleri gösterirken, bugünkü yazı dilimizde artık görülmiyen birtakım eski Türkçe kelimeler de vermektedir. Bunları, anlamlarıyla birlikte buraya alıyoruz: (*İşaretli kelimeler Gaziantep'te bugün de kullanılmaktadır. Kelimeler yanındaki rakamlar, bu kelimelerin kaçınıcı kıtada geçtiğini gösterir.)

Âdem Ata (8): Hazret-i Âdem.

aldamak (21, 34)	: adlatmak.
aldaşmak (11)	: birbirini aldatmak.
argac (29, 91)	: bezdokunurken enine atılan iplik.
* arı (2, 23, 36, 37, 61, 63, 76):	temiz, pāk.
arık (28, 30, 64, 98)	: zayıf.
arıklatmak (24)	: zayıflatmak.
arış (29, 91)	: bezin boyuna olan iplik.
* arıtmak (9, 56, 90)	: temizlemek.
artıcak (85)	: daha fazla, füzunter, efdal.
assılı (16)	: faydalı.
* bardak (83)	: testi.
* barmak (88)	: parmak.
beğ kız (8)	: evlenmeyip ihtiyar olan kız.
bekiştirmek (7)	: pekiştirmek.
* bekmez (33, 94)	: pekmez.
beyni (73)	: beyin.
* bezek (55)	: süs, donanma.
bilici (7, 59)	: âlim.
birlemek (2)	: tevhid.
* bişmek (36)	: pişmek.
biti (7, 72)	: mektup.
* bor (38)	: sürülmemiş, otsuz, pek toprak.
* boş böğür (76)	: böğürün kaburga ile kalça kemikleri arasındaki boş kısmı.

- * bön (82) : aptal, saf.
 * buğda (47) : buğday.
 * carıs etmek (32) : rüsvay etmek.
 * cec (33) : samandan ayrılmış hububat yığını.
 cici (7) : süs.
 Çalab (39) : Allah.
 * çamır (54) : çamur.
 çav (52) : yüksek ses.
 çeri (6, 81, 95, 97) : asker.
 * danışık (13) : istişare.
 * depe (85) : tepe.
 * dilki (87) : tilki.
 dirilmek (55) : yaşamak, geçinmek.
 dirlik (68, 71, 95) : yaşayış, refahlı geçim.
 * ikinci (33, 46) : çiftçi.
 esenleşmek (69, 84) : vedaetmek.
 etmek (84) : ekmek.
 * eyeğü (76) : kaburga.
 eyürek (22) : daha iyi.
 * geyim (51) : elbise.
 geysi (50) : elbise
 gez (2, 44) : kere, defa.
 * gök (40) : mavi.
 gökcek (29,71, 87) : güzel.
 gözgü (30) : ayna.
 gözlemek (89) : bakmak.
 * güleşci (36) : güreşçi.
 * gün (16) : güneş.
 * günü (25) : haset.
 güyeğü (55) : güvey.
 hora (31) : tepinip sıçrama, bir çeşit raks.
 horata (73) : şaka, lâtife.
 ıklık (43) : rubab, kemançe.
 ınçkırık (72) : hiçkırık.
 ısıcak (41) : sıcak.
 ıssı (98) : sıcak.
 * ibibik (8, 49) : çavuş kuşu, hüdhüd.
 * incik (41, 86) : sak, baldır.

is, issi (24, 83, 86)	: sahip.
* ivmek (66)	: acele etmek.
kanda (35)	: nerde.
* karaltı (8)	: karartı.
karañu (46)	: karanlık.
karañuluk (78)	: karanlık.
karavul (6)	: karakol, nöbetçi.
karkaşa (36)	: karışıklık.
kasnı (39)	: baldırgan zamkı.
kayın ata (55)	: kayın peder.
* kelep (94)	: pamuk ve iplik yumağı.
* kesek (80)	: taneleri birbirine yapışmış irice toprak parçası.
kımız (48)	: kadeh.
* kınamak (89)	: ayıplamak, zemmetmek.
* kırañ (9)	: kenar, harf.
* koca (70, 99)	: ihtiyar.
kocalmak (99)	: ihtiyarlamak.
koçmak (69, 89)	: kucaklamak.
* koğcu (9, 42)	: gammaz.
* konak (69)	: misafir.
* koz (47)	: ceviz.
* kör (4, 58, 75)	: mezar.
kösec (64)	: köse.
* kuşluk (10, 63, 79)	: sabahla öğle arası.
* mızganma (50)	: uyuklama.
* mumbar (46)	: bumar.
* muştuluk (15, 63)	: müjde.
od (9)	: ateş.
oğuz (51)	: ahmak, budala.
* oklağı (80)	: oklava.
öneğü (32)	: inatçı, serkeş.
* öyke (31)	: öfke.
öyken (26)	: ak ciğer.
* papaz (84)	: papas.
savaş (12)	: harb.
* semiz (65)	: şişman.
sığirtmac (98)	: çoban.

- * sinayıcı (12) : imtihan eden, tecrübe eden.
 * siñirmek (65) : hazmetmek.
 * sormak (56) : emmek.
 * suvarmak (100) : sulamak.
 süci (8, 43, 47, 54) : şarap, mey, bade.
 tamu (3) : cehennem.
 Tañrı buyruğu (2) : farz.
 tetre (66) : sumak yaprağı.
 * tiyek (71) : bağ kütüğü.
 * tuc (8) : tunç.
 tuğulga (56) : miğfer.
 tutmac (73, 96) : un veya erişte çorbası.
 tutu (51) : rehin.
 uca (22) : kuyruk sokumu.
 * uçkur evi (50) : donun uçkur geçirilen yeri.
 uçmak (39, 84) : cennet.
 uğru (52, 66, 67) : hırsız.
 * ulu (83, 85, 87, 89, 99) : büyük.
 * urba (16, 59) : elbise.
 * us (3, 7, 19, 35, 53, 63) : akıl.
 üş (19) : işte.
 yalıñ (22) : alev.
 yaña (2, 19, 23, 60, 75) : taraf.
 * yapucı (94) : yapı yapan, duvarcı.
 yasavul (65, 81) : kapıcı, yasakçı, çavuş.
 yaşdaş (10) : yaşıt.
 * yavru (31, 49) : yavru.
 yaykanmış (60) : yıkanmış.
 * yazı (33) : ova.
 * yeğın (27) : üstün, galip,
 * yel (12, 44, 95) : rüzgâr.
 * yeyni (23, 75) : hafif.
 * yiygi (14) : yiyecek.
 * yoğun (65) : kalın.
 * yumak (60, 90) : yıkamak.
 yumşalık (48) : yumuşaklık.
 * yülünmüş (25) : tıraş edilmiş.
 zıbıkcı (54) : zıbık kullanan kadın.

بوقطعه از ادب احوال کوزستان نایم و منظوم با حضور بادش هو
 عرض و تقدیم اولنذ بقی باین اولنور

بیان حال نایم عرس نام

تغذیه
 چه گوید بشنواز عینی مجبور ستم دیده بلاکش زار و غمگین
 ز هجرت شد هزار و صد برشتا مراد عینتا افتاد میسر
 محمد اله بتبدم بیت سالم هوسکار اولری دل علم و کمال
 او قوم اولی علم الا لی نچیز موزون لغات اینجو مشالی
 هله فن لغتده ماهر اولیم انکله عالم اولرم شاعر اولدم
 سنه یک ایکی یوز بشی ماه شوال ستا بنول اولری باک جای قیام
 مخمور لکه قیلیم ذام اثبات گروه شاعرانی ایلام عات
 کتاب مشورین فیض الوبینه ضعیب اولرم طریق جلوتیرین
 بو نظم در شالی ایندم انشا نظرس کورم شد در هشتم دنیا
 اولنری با هزار عز و تعظیم حضور پادشاه عرس و تقیم
 او شاهه مقصدم جبد عار دوام شوکتی حقدن و جبار
 زعی منظوم فرخنده انجا زمان دولتده بولری ایام

عینتا به امین دده جمله سندن دیگر زاده
 حسن جلیبیک غنچ کجلی اولوب اولن لوله
 حنت آساده نشود تا بعده علم و کمال
 خصیبه سود ایله آستانه سفا کرتنه
 نولن اینشدر
 بیای ایکی یوز بشی ماه سوادده است نه
 درود و سلفنا احمد در سینه پیر سینه قدر
 تحصیل و بیای ایکی یوز او ننده تا اهل
 و درری زاده عارف افند برین علم اولوب
 اون او حیده طریق قضا به دخول او
 بشینند غلظنده طریق قضا ای تمام و بر
 نه زیان حضرت بادش قه تقیم اینکوره
 راده سندن حال اولنور قور قضا سندن هیلی
 بکار اولنور و ولایت بهما یونده امر بیک
 غمگین و غمگین
 و ناک ایکی یوز او بشی سینه سینه هم و
 راجح ایلی بقیقت قلیده علویه طریقده
 محراب اولوب بهایه کور و افند خالفاری
 سندن سندن اسمعیر حقی افند نیک
 خلیفه حقیقی افند نیک محمدوی شیخ العالم
 حکمتی زاده و میخله تشبیه و این جنب
 اولنور

اولنور در النظم ای ذات والا
 ۱۱۴۶
 کتابه اسم و تاریخ دلا

بِسْمِ اللَّهِ تَعَالَى لَكَ فِي الْعِلْمِ مَعْدًا

بسم الله الرحمن الرحيم

دانشمندی که در علم او نور سیم و ششوا	دانشمندی که در علم او نور سیم و ششوا
میر بر خاتم قلم یازده نوشتن اشلا	میر بر خاتم قلم یازده نوشتن اشلا
صبح و نام اولی صبح احضار آدمی شام و	صبح و نام اولی صبح احضار آدمی شام و
دین و در سنت حجی بر مؤنه بنه درین ایام	دین و در سنت حجی بر مؤنه بنه درین ایام
پیش و ضمیر او نوری یا ابروی او غول فری	پیش و ضمیر او نوری یا ابروی او غول فری
نفس و ذکاب مرکب قره شبر و سود	نفس و ذکاب مرکب قره شبر و سود
نام مکتوب بنی او که ننودن اشلا	نام مکتوب بنی او که ننودن اشلا
رنگ و خوان او قوافیم بشناسی اکل اشرا	رنگ و خوان او قوافیم بشناسی اکل اشرا
صبح ایله آب سودد بوزکدی عوم و شنا	صبح ایله آب سودد بوزکدی عوم و شنا
ضیف و مضره قوناق چوربه آدی هفتقل ایلا	ضیف و مضره قوناق چوربه آدی هفتقل ایلا
فی کوردیره و دولک الیر و پیش و ورا	فی کوردیره و دولک الیر و پیش و ورا
کودک ده بر بستن که شود از عا	کودک ده بر بستن که شود از عا

Handwritten marginal notes on the left side of the page.

Handwritten marginal notes on the right side of the page.

رست خواهنده دانش زفر زها و هراس
طالب العلم من الطوف والاحزان جنا

بند قطعه الأعداد علينا السناد

چیز ویتی نسبه بچند کز بیه مختار	کستارند و با سلا دو شین تغلایش کار
سه شکت اوچ دی دوزت ایلیم و چار و چهار	بر حد یک ایگاشین دو صلاک و شکر شمار
در توه بر چار بک و رنج کتور ها و بسیار	او همه بر شکت و رنج نصف ایلیم اولی بلیم
حضرت و کتبش بود کتوره و متره لیز بار	حس و کتبه بی پنج و ششم بش آتی دینور
اونده برده یک و عشر اون صایب برده مؤلف	سکره هشت و شان دی طقوزده شوم و نهم
ایوه اش عشر اون ایگه دوازده ده شادار	بازده و یازده اون بر عدد احدى عشره
شانزده سه عشر اولی اون آتی ای بار	پانزده و نه عشر اون بشی او دوزدن آن
اردیون فرق بیلد ز صاوش اعبر بگذار	بیست و عشر و نیکری سی نلشون او تون
شصت و نسون ایله التمش قوم بیر و کتبه	ایله دینچه و پنجاه ایله نسون همین
پانصد و همتا بشیوز و بیکن الف و هزار	اولی نسون و نود و نطفه آدی یوز و صد
میشره و اشده آجلش انیم اینکله زار	سی و هجده اولی کتیش بیخ بلونور میدار
پس ربعی و فادین و ربع دایمیلد یعنی اهد	چون هر کدره دایم از آن شهر صفا

تعبیر کتبه
تعبیر کتبه
تعبیر کتبه

تعبیر کتبه
تعبیر کتبه

باز شعبان رمضان باجمه شوال شریف
نیز فوالصفا و دوزله رشاد ای ماه عذار
جمادی الاخره ۱۰۱۰